

Osobnostní a sociální výchova studentů učitelství 1. stupně základní školy

Hana Horká

K čemu směřujeme v osobnostní a sociální výchově (OSV)?

Standard (osobnostní kompetence): autentická osobnost, schopná sebereflexe a seberegulace, otevřená, vstřícná, empatická, komunikativní, svobodná a odpovědná, hodnotově vyhraněná.

Cíle:

- orientovat se v sobě samém, porozumět sobě samému, svému chování, získat náhled na sebe,
- využívat osobnostních předpokladů v profesi,
- učit sociálním dovednostem¹ potřebným ke zvládnání profesní role a pedagogické situace,
- vybavovat studenty znalostmi, a tím se podílet na utváření postojů a hodnotové orientace pro zvládnání výchovně vzdělávacího procesu,
- napomáhat prevenci projevů, které znesnadňují výkon povolání či způsobují odchod učitelů z profese: bezradnost, zoufalství, tzv. vyhoření.

Jak realizujeme osobnostní a sociální výchovu (OSV)?

Začínáme *tréninkem sebepoznávání a seberegulace*, v němž se studenti seznamují se základy sebereflektivních technik a hlubším, analytickým pronikáním do svých mentálních procesů s cílem porozumět sám sobě. Volíme *reflexivní postupy*, které mohou přispět k prohloubení vztahu našich studentů k budoucí profesi, a výuku spojujeme s jejich *vlastními zkušenostmi a zážitky*.

Orientujeme se *na profesionální praktiku z psychologie*, v nichž bude rozvíjena sebereflektivní kompetence v rovinách: *já – student, student – skupina*, navážeme v profesionálním praktiku z pedagogiky² otevíráním se profesi

¹ *Cílem sociální výchovy: kultivace sociální kompetence* – sociálního citění, sociální inteligence, dovednosti rozumějící a srozumitelné komunikace, rozvoj altruistických projevů, empatie, kooperace, tolerance, vzájemné pomoci, partnerství apod. v profesionálním smyslu. Rozvoj *komunikativních dovedností* – pohotové orientace v sociálních vztazích, navázání kontaktu s druhým, jeho poznávání, porozumění, adekvátní reakce na něj apod. Oblast neverbální komunikace – mimika, gestikulace, haptika, proxemika. *Verbální komunikace* – technika řeči, kultura mluveného projevu, umění vést dialog, apod., umění mluvit a naslouchat. Význam tvořivé reakce studenta na odpovědi žáků při dialogu.

² *Cíle profesionálních praktik z pedagogiky:* a) rozvoj základů profesionálních kompetencí v oblastech projektování, realizace a hodnocení (sebehodnocení), b) rozvoj komunikace, metakomunikace a logiky mluveného projevu, a to v oblasti pedagogické komunikace

(profesionálním pedagogickým dovednostem) v rovině vztahů *student jako učitel a žák, student jako učitel a třída. Otevření se profesi* chápeme jako určité přijetí profesní role. Tento proces můžeme členit do následujících etap:

1. *Objevování atributů profese, hierarchie motivů*

Vycházíme z toho, že student něco prožívá, očekává, má určitou představu o tom, jaký chce být učitel, má vzpomínky na učitele, „něco“ jej přivedlo k povolání, má určité vědomosti, zkušenosti získané v průběhu vlastního vzdělávání i první zkušenosti pedagogické z hospitací a mikrovyučovací pokusů. Má individuální pedagogickou koncepci (prekoncept), tzn. představu o cílech, přístupu, vztazích, metodách, způsobech hodnocení apod. a vědomě či nevědomě tenduje k určitému pojetí vyučování. *Prizmatem prekoncepte přistupuje k novým poznatkům, akceptuje, co s ní koresponduje. Je však třeba některé zkušenosti negovat, měnit stereotypy, ovlivňovat některé tendence na začátku studia.* Osvědčuje se konstruktivisticky vedená výuka a systémový přístup.

2. *Setkání s profesí* – příležitost k získávání profesních zkušeností, řešení pedagogické situace k vytvoření vztahu k profesi (předpoklady: prožitek úspěchu, dobrý pocit z prvotního kontaktu se žáky, atmosféra pohody, bezpečí pro rozvoj sebedůvěry a důvěry při ověřování vybraných pedagogických dovedností, zejména sociálně komunikativních, organizačních).

3. *Získávání náhledu na sebe sama, hledání vlastní koncepce učitelské profese* – objevování individuálních předpokladů a specifík, které mají vliv na sebeakceptaci, sebepřijetí, sebepercepci, sebejistotu, projevujících se v přístupu k řešení pedagogických situací. Rozvoj dovednosti orientovat se v sobě samém, porozumění sobě samému, svému chování, získání náhledu na sebe předpokládá klást si a zodpovídat si otázky typu: Jaký jsem? Kdo jsem? Co umím a neumím? Do jaké míry mohu být se sebou spokojen? Jak působím na ostatní lidi? Jsem pro druhé srozumitelný? V pedagogické rovině jde o otázky: K jakému typu učitele mám sklon? *Sebereflexe na začátku studia má výraznou motivační funkci, neboť navozuje potřebu sebezměny, vede k rozhodnutím a postojům typů: Co musím se sebou udělat, oč budu usilovat, s čím se budu identifikovat?*

U studentů tak pěstujeme potřebu neustáté zpětné vazby („jaký jsem učitel – co dělat, abych byl lepší?“), tedy potřebu každodenní auto-

a interakce, c) v návaznosti na výuku Školní pedagogiky vytvoření příležitosti pro pedagogické pokusy, pro pedagogickou praktickou činnost, pro získání pedagogických dovedností: navazovat kontakt se žáky a získávat jejich zájem, řídit procesy poznávání, diagnostikovat předpoklady a zvláštnosti žáků i vlastní předpoklady a vlastnosti s ohledem na učitelskou profesi, cílevědomě hospitovat ve vyučování a protokolovat sledovanou vyučovací hodinu, kultivovaně a zodpovědně hodnotit výkon svých kolegů, provádět sebehodnocení.

diagnostiky prostřednictvím sebereflexe s cílem profesionální autoregulace; tyto postupy by mohly vést k prohloubení odpovědnosti (za výsledky své práce, za děti, za školu, za sebe sama) a profesionálního sebevědomí a autority. Tím mohou přispívat k pozvednutí učitelské profese obecně.

Základy seberefektivních dovedností se utvářejí i v didaktikách předmětů, kde se studenti učí pracovat s učivem o přírodě a společnosti a v mikrovýstupech před svými kolegy, snímaných videokamerou, se prezentují a mají možnost popisovat, analyzovat a hodnotit svoje první pedagogické aktivity.

V rámci *výuky profesionálních praktik z pedagogiky* mají příležitost pro vlastní pedagogické pokusy, pro vlastní pedagogickou praktickou činnost, pro získávání pedagogických dovedností: zejména navozovat a udržet kontakt s dětmi ve výchovné situaci, získávat jejich zájem, přiměřeně se vyjadřovat (využívat prostředků pedagogické exprese – modulace hlasu, mimiky, gest i pomocných expresivních prostředků, jako jsou hra na nástroj, zpěv, kresby, přiměřené pohyby), rozlišovat psychické reakce na podněty (být schopen pedagogického postřehu). Zajímá nás průběh a kvalita interakce se žáky, tzn. jaká je atmosféra, jak působí na žáky, na jejich výkon, jak žáci reagují ap.

Mikrovýstupy považujeme za prostředek utváření základních pozorovacích, hodnoticích a sebehodnoticích dovedností. Zaměříme se na analýzu a hodnocení prožitků, názorů a zkušeností (k přijetí odpovědnosti za vlastní profesní rozvoj) podle následujících kritérií: Co se mi podařilo (nepodařilo)? Proč asi? Proč situaci takto prožívám? Co mne přivedlo k těmto názorům? Co mi pomohlo? Proč mám tyto problémy? Co musím se sebou dělat? Oč budu usilovat? S čím se budu identifikovat? *Sebehodnocení* probíhá v rámci rozboru po každém výstupu studentů s pomocí a korekcí kolegů.

V rovině *osobnostní* je sledován zejména vstup do role učitele (Jaký jsem? – přátelský, klidný, nejistý, kooperativní, vyrovnaný, nervózní . . .) V rovině instrumentální se hodnotí úroveň profesionálních dovedností, zejména jak se dokáží vcítit do pocitů, nálady a myšlení žáka a jak s ním umí účelně komunikovat (zjišťují, že dokáží zaujmout děti, objevili své nové „já“, často se přeřikávají, mají stále zvednutý prst, kladou sugestivní otázky, jsou šťastní, protože se to povedlo . . .).

Od 3. ročníku studia uplatní příslušné vzdělání na souvislé pedagogické praxi. Očekává se pokrok v dovednosti analyzovat a interpretovat svůj profesionální výkon v souvislosti s teoretickými východisky řízení procesu výchovy a vyučování ve třídě, ale i diagnostikovat vlastní prožitky úspěchu a neúspěchu a jejich příčiny využitím technik sebereflexe. Na-

prосто nutnou podmínkou toho, aby studenti v této etapě sebereflektivní techniky zvládli, ale hlavně aby je chtěli uplatňovat, jsou osobní vztahy mezi učiteli fakulty a těmito studenty, potažmo mezi cvičnými učiteli a studenty.

V profesionální přípravě je, pokud jde o osobnostní rozvoj, důležité rovněž zpracování diplomové práce. Volbu tématu ovlivňuje osobnostní zaměření studenta, stejně jako úroveň seberegulace a sebeorganizace, např. při stanovování cílů a kroků k jejich dosažení, organizace a plánování si studia . . . , vůle (sebekontrola, sebeovládání), pozitivní naladění mysli, psychohygienu, dobrá organizace času.

4. *Získávání vědomostí, které jsou potřebné pro utváření postojů a hodnotové orientace a pro zvládnutí výchovně vzdělávacího procesu* – studenti získávají základní teoretické vzdělání v 1. ročníku v obecné pedagogice a psychologii, ve 2. ročníku pak ve školní pedagogice (např. bezprostřední vztah mají tematické okruhy – Učitel a žák, Školní třída, Klima školy a třídy, Výchova ve třídě). Kultivace sociálních dovedností probíhá při skupinové práci ve výuce, v níž se projevuje úroveň spolupráce, vztahy ve skupině, důvěra ve vlastní schopnosti, ochota učit se od kolegů, kritické myšlení apod. Nástrojem osobnostního růstu se může stát konfrontace názorů a pohledů na svět (i v oborových disciplínách) při adekvátním výběru výukových postupů.

I když směřujeme k autentické osobnosti, schopné sebereflexe a seberegulace, otevřené, vstřícné, empatické, komunikativní, svobodné a odpovědné, hodnotově vyhraněné čili k určité normě, plně respektujeme, že *OSV nemá naučit identické vědomosti a dovednosti či formovat osobnosti unifikované identickými rysy, ale má pomoci studentům (tak jako oni pak budou pomáhat žákům) hledat vlastní cestu životem* (aby byli spokojeni, aby měli dobré vztahy k sobě samému a dalším lidem i celému ŽP), profesi a celkově utvářet profesní dovednosti a kompetence pro život. Nelze normativně nařídit výstup, ale *ve vzájemných setkáních reagujeme na zájmy studentů*. Počítáme s různými reakcemi (např. s odmítáním technik, ostychem, strachem ze selhání) a přitom pomáháme studentům získat důvěru ve vlastní schopnosti, poskytujeme příležitost k úspěchu, povzbuzujeme a prokazujeme důvěru v jejich schopnosti. Bereme v úvahu přirozené osobnostní vyzrávání a snažíme se utvářet vztah profesního partnerství a spolupráce, a tím napomáhat prevenci projevů, které znesnadňují výkon povolání či způsobují odchod učitelů z profese: bezradnost, zoufalství, tzv. vyhoření.

Zjišťování výsledků OSV není jednoduché, protože proces utváření osobnostních vlastností je dlouhodobý a jeho výsledky lze obtížně kvantifikovat. Volíme tedy techniky, kterými lze sledovat studenta v různých fázích jeho

vývoje v průběhu studia (na počátku studia, před prvním pedagogickým výstupem a po něm, po každé praxi, na konci studia . . .) s následnou reflexí (sebereflexí). Jisté zkušenosti máme se sebereflektivními deníky, projektivními technikami a sebereflektivními výpověďmi. U všech těchto bilancí se soustředujeme především na jejich věcný obsah, zdůrazňujeme konstruktivní smysl těchto aktivit ve vztahu k navozování pozitivních strategií v profesních činnostech.

Závěrem

Osobnostní a sociální výchova budoucích učitelů se nedá realizovat pouze „mluvením“ na přednáškách či cvičeních, ale i způsobem jednání se studenty. Výuka vyžaduje zabezpečení podmínek personálních a organizačních. Kvalitně zajištěná příprava se promítne v pozitivním vedení pedagogické práce.

HORKÁ, H. Osobnostní a sociální výchova studentů učitelství 1. stupně základní školy. *Pedagogická orientace* 2002, č. 3, s. 71–75. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: PaedDr. Hana Horká, CSc., Katedra pedagogiky PdF MU v Brně, odd. Učitelství pro 1. st. ZŠ, Poříčí 31, 603 00 Brno